

NÁBIYRA TÓRESHOVANÍN "TAĞDIR"ROMANÍNDA INSAN MÚSHELERINE
BAYLANÍSLÍ TURAQLÍ SÓZ DIZBEKLERINÍN QOLLANÍLÍWÍ

Sipatdinova Qumar Murat qızı

Qaraqalpaq filologiyası hám jurnalistika fakulteti 2-kurs student.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15099484>

Annotatsiya. Bul maqalada N.Tóreshovanín "Tağdir"romanında insan múshelerine baylanıslı bolğan turaqlı sóz dizbekleri berilgen.

Gilt sózler: Frazelogizmler, uytqı sózler, jeke sózler, Tağdir romanı, adam músheleri, frazeologiyalıq dizbek.

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ, СВЯЗАННЫЕ С ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ ОРГАНАМИ В
РОМАНЕ НАБИРЫ ТУРЕШОВОЙ "СУДЬБА "TAĞDIR" ПРИМЕНЕНИЕ

Аннотация. В данной статье приведены фраземы, связанные с органами человека в романе Н. Турешовой "ТАĞDIR."

Ключевые слова: Фразеологизмы, однородные слова, отдельные слова, роман судьбы, человеческие органы, фразеологическое сочетание.

PHRASEOLOGY RELATED TO HUMAN ORGANS IN NABIRA TURESHOVA'S
NOVEL "TAĞDIR." APPLICATION

Abstract. This article presents phrases related to human organs in N.Toreshova's novel "TAĞDIR"

Keywords: Phraseologisms, homogeneous words, individual words, fate novel, human organs, phraseological combination.

Frazeologiya - til iliminiń belgili tarawlarınń biri. Bul terminniń ózi tiykarınan grektiń phrasis (fraz) hám logos (ilim) degen sózlerinen kelip shıqqan. Tildegi frazeologiyalıq sóz dizbekleri frazeologiyanıń úyretetuǵın, izertleytuǵın obyektı bolıp tabıladı. Sózlik quramda tek jeke sózler ǵana emes, jeke sózlerdey pútin bir máni ańlatıwshı bir neshe sózler dizbeginen quralǵan turaqlı sóz dizbekleride belgili orındı iyeleydi [1,127].

Túrkiy tilleri, sonıń ishinde qaraqalpaq tili de sózlik quramda ayırıqsha topar bolıp tanılatuǵın frazeologizmler óziniń obrazlılıǵı, tereń mániligi menen kózge túsetuǵın hárbir millet tiliniń ózgeshe bir kórinisi bolıp tabıladı [2,3]. Turaqlı sóz dizbekleri awızeki sóylewdede, jazba stildede keńnen qollanılıp adamnıń hár qanday jaǵdayın súwretlep beriwge keńnen járdem beredi.

Biz bunday sóz dizbekleriniń qurılısın, olardıń jasalıwın, jaylasıw tártibin kórkem shıǵarmalardan úyrenip olardan mısallar keltirsek boladı.

Turaqli sóz dizbekleriniń quramı tábiyatta ushrasatuǵın hár qıylı qubılıslar, zatlar haywanlardıń atları, hátteki insan múshelerine baylanıslı bolıp keledi. Adamnıń múshelerine baylanıslı bolıp keletuǵın turaqli sóz dizbeklerdi S.Keńesbaev uytqı sózler dep ataydı. Frazelogizmlardıń ishindegi geybir sózlerge ayırıqsha kewil awdarıp, olar tiykarǵı tirek xizmetin atqaradı. Ondaý sózler birneshe frazeologizmlerde qaytalanıp otıradı. Onı uytqı sózler dep ataǵan maqul. Máselen, kóz, qol, bas, júrek, taban hám t.b. sózler uytqı sózlerge jatadı deydi [3,46].

Bunday uytqı sózler ushrasatuǵın turaqli sóz dizbekleri tek ǵana qaraqalpaq tilinde emes basqada túrkiy tillerinde ushrasadı. Mısalı ushın biz ózbek tilinde tómendegishe mısallardı kórsek boladı.

Baǵrı qon – ǵam-a'lamli, ǵam a'lamda.

Bosh oǵrıǵı – ortiqcha tashvish, dahmaza.

Boshi osmonga yetmoq – xursand bólmoq hám t.b.[4]

Biz ózlerimizdiń kórkem shıǵarmalarımızdıń tilin úyrensek uytqı sózleri kóp bolǵan mısallardı kóriwimiz múmkin. Bunday mısallar Qaraqalpaq xalıq shayırları hám jazıwshısı bolǵan N.Tóreshovanıń "Táǵdır" atlı romanında kóplep ushrasadı. Bunda jazıwshı keńes húkimeti ornap atırǵan jańa zamanda bolıp atırǵan waqıyalardı bayanlaw ushın hár bir ǵápten, sóz dizbeklerinen qalaberse frazeologizmlerden sheber paydalana bilgen. Bul keń kólemli romanda insan múshelerine baylanıslı turaqli sóz dizbekleri keńnen qollanılgan.

Awız sózine baylanıslı frazeologizmler; Onı kempirine aytıwǵa isenbeydi, balası aytpa dep qoyıptı. Balasınıń ómiri ásirese, anaǵa kerek bolǵanlıqtan balasınıń bunda barlıǵın hesh kimge bildirmeytuǵınına isenedi, biraq awız ashıq kempir sózdiń retinde ǵarrısınıń túnde bir jaqqa barıp keletuǵının basqalarǵa aytıp qoya ma dep qorqadı[5,33].

Bawır sózine baylanıslı frazeologizmler; Baxıt degen ne? Baxtım dep tiygen kúyewimniń bergen baxtı ma sol?! Balasınan ayrılganınan ishi bawırı qan bolıp, onı saǵıńǵannan ishken ası boyına taramay júrgende islegen isi anaw[5,7]. Sonnan beri kempirdiń bawırı qan[5,8]. Artıq Gúljamalǵa qansha ashıw gıznegen menen onıń mına jaǵdayı tuwısqanınıń bawırın eljiretip jiberdi[5,13]. Ol balasın qushaqlap alıp bawırına bastı[5,47]

Iyin sózine baylanıslı frazeologizmler; Sarıtaydıń ashqan jıynalısinan keyin qaytqan Artıqtıń arqasında bir awır tas turǵanday eki iyninen dem alıp úyine zordan kirdi[5,48]

Júrek sózine baylanıslı frazeologizmler; Júregine shay tartqanday bolıw-ashınıw, qıynalıw, qapa bolıw Jampıq bararın barǵanı menen kelgenine ókindi, tórdegi otırǵan ǵarrını kórgende júregine shay tartqanday boldı, túri ózgerip sala berdi[5,37]....Sarıtay keldi. -Ol aqmaq

keldi me? Ájeline asıǵıp kelgen eken-dá. Jampıqtıń júregi dúrsildep qanasına sıyar emes, ol balasın qushaqlap alıp bawırına bastı[5,47]

Kegirdek sózine baylanışlı frazeologizm; Adamlar qızıl kegirdek bolısıp keńes húkimetiniń isin talqılap atırǵanda ol shekesin qasıp muratınan kúlip otıradı[5,46]

Kóz sózine baylanışlı frazeologizm; Ol qasına kiyatırǵan Artıqqa kóziniń qırı menen qarap qoydı. Ol inqıldap qosıq aytıp kiyatır edi[5,27]

Kindik sózine baylanışlı frazeologizm; Bizlerdiń táǵdirimiz sheshilgen. Men ólip qalsam da el-jurttı taslap basqa jaqqa kete almayman. Ash júreyeyin, toq júreyin, ózimniń kindigiminiń qanı tamǵan jerde júremen[5,22]

Qol sózine baylanışlı frazeologizm; Otırǵan hayallardıń túrleri ózgerip ketti. Endi qollanılatuǵın shara olardıń hámmesine túsinikli, kópten beri hayal tuwdırıp ataq shıǵarıp júrgen bul kempir oǵan qol saladı[5,5]

Ókshe sózine baylanışlı frazeologizm; Tur, qashıq ornınan, bir jamanlıqtı men islemesten burın óksheńdi kóter bul jerden, bolmasa ana balańdı óltirip qoyaman![5,8]

Til sózine baylanışlı frazeologizm; Bul ne degen sumlıq! Qanday túsiniksiz adamları túsiniksiz zaman! Gúljamaldıń tili tıǵılıp, tek ǵana dır-dır etip qalshıldaydı[5,14]

Tis sózine baylanışlı frazeologizm; Kúyew bolmaqshı baspashınıń túrin-túsin kórgen emes kimligin balası Qaltay ǵana bileği. Ákesine ol haqqında tıs jarıp aytıp kórmedi[5,37]

Bul mısallardaǵı **"Ishi bawırı qan bolıw"** qıynalıw, **"Awzı ashıq"** ańqıldaq, gódek, aqılsız, **"Tili tıǵılıw"** sasıw, albıraw, ne aytarın bilmey qalıw mánilerinde jumsalıp turıptı.

Joqarıda kórsetilgen mısallar tek ǵana bir shıǵarmada emes kóplegen jazıwshılardıń dóretpelerinen tawsaq boladı. Bunday sózler kórkem shıǵarmanıń tilin bayıtıwda oqıwshıǵa ózgeshe tásir tiygiziwge oylanıwǵa shaqıradı. Sonıń ushında bunday sózlerdi alımlarımız sózdiń qaymaǵı, tildiń marjanı dep táriyp beredi. Sonıń sebepli de biz bunday shıǵarmalardıń tilin úyrenip barıwımız tiyis.

REFERENCES

1. Бердимуратов Е.Хәзирги қарақалпақ тили (лексикология), Нөкіс, 1994.
2. Айназарова Г.Қарақалпақ тилинде теңлес еки компонентли фразеологизмлер, Нөкіс, 2020.
3. Кеңесбаев С. Қазақ тилинің фразеологиялық сөздігі. - Алматы, 1977.
4. <https://audiobook.uz/blogs/news/frazeologik-iboralar-va-ularga-misollar>
5. Ешбаев Ж. Қарақалпақ тилинің қысқаша фразеологиялық сөзлиги, -Нөкіс, 2020